

Актуальні проблеми теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, філософії права та юридичної психології

Поняття і сутність магдебурзького права та особливості його поширення в Україні і на Черкащині

***Джолос Сергій Вадимович,**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

***Скрипаловський Ярослав Васильович,**
начальник юридичної служби
Черкаського ОТЦК та СП,
майор юстиції*

***Шльончак Ірина Сергіївна,**
студентка 2 курсу спеціальності «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

В сучасних умовах європейської інтеграції України, вельми цікавим і корисним є ретроспективне вивчення досвіду буття Українських земель під впливом різних європейських правових систем минулого. Однією з таких якраз було магдебурзьке право, котре справило досить відчутний вплив на правові відносини на Українських землях в епоху Середньовіччя та Нового часу. Тож, спробуймо з'ясувати поняття і сутність магдебурзького права та особливості його поширення в Україні в цілому та на нашій Малій Батьківщині, Черкащині, зокрема.

Насамперед, у контексті нашого дослідження, слід розкрити поняття і сутність магдебурзького права. В цьому контексті варто згадати, що відомий український правознавець І.Б. Усенко зазначає, що магдебурзьке міське право (Magdeburger Weichbildrecht) – це феодальне міське право, що склалося в німецькому місті Магдебурзі, а згодом поширилося на багато інших міст Європи, стало символом феодального міського самоврядування. У слов'янських землях часто називалося «німецьким правом» [1].

Кілька слід варто сказати про особливості виникнення магдебурзького права як такого. І.Б. Усенко вказує, що інтенсивне зростання міст і зародження

міського права в Німеччині (у т.ч. найпоширеніших його систем – Магдебурзького права і Любекського міського права) прийнято пов'язувати з наслідками походів у X – XI ст. німецьких імператорів до Італії, де вони ознайомилися з містами, за зразком і звичаєм яких, зокрема, було засновано низку саксонських міст на ріках Заалі, Ельбі та Одері.

Проте вільні міські громади з цеховою організацією та правом на самоврядування і власну юрисдикцію у старих і новостворених містах загалом формуються лише наприкінці XII ст. З'являються власне міські суди, які спочатку розглядали ринкові спори, але згодом охопили своєю юрисдикцією все населення міста і витіснили з ужитку ленне та дворове право у містах. Так з практики міських судів виникло міське право.

Найдавнішими відомостями про міське право вважаються привілеї на власну юрисдикцію, які місто Любек дістало 1160 р. від Генріха Льва (герцога Саксонії з 1142 р. та Баварії у 1156-80 рр.), 1188 р. – від Фрідріха I Барбаросси (нім. короля з 1152 р., імператора Священної Римської імперії германської нації з 1155 р.) і 1226 р. – від Фрідріха II Гогенштауфена (німецького короля, імператора Священної Римської імперії германської нації з 1220 р.), та привілей Магдебурга від єпископа Віхмана (1188 р.), з яким прийнято пов'язувати зародження магдебурзького права.

Загалом Магдебурзьке право у відносно завершеному вигляді склалося у XIII ст. і поширилося спочатку на інші міста Східної Німеччини (Галле, Дрезден, Герліц), а згодом – разом з німецькою колонізацією – на Східну Пруссію, Сілезію, Чехію, Угорщину, а далі на Польщу, Литву (з XIV ст.), звідки перейшло до Білорусі та України [1].

Разом із тим, необхідно мати на увазі, що магдебурзьке право не було єдиним у своєму роді, оскільки паралельно з ним у певних країнах чи містах діяли аналогічні системи феодального міського права, зокрема любекське і кульмське (хелмінське) право.

Так, І.Б. Усенко зауважує, що більшість інших німецьких міст запозичило право саме у Любека чи Магдебурга і вважало вищою інстанцією для своїх судів суд відповідного міста. В окремих випадках місто, яке взяло магдебурзьке право безпосередньо з Магдебурга, відривалося від метрополії і, вже маючи результати власного правового розвитку, передавало своє міське право іншим. Так постало і згодом поширилося кульмське (хелмінське) право – різновид магдебурзького права, що зародився у землях пруського ордену хрестоносців. Створилися своєрідні сім'ї міського права з різною сферою дії, серед яких найширшого застосування набуло саме магдебурзьке [1].

У контексті нашого дослідження цілком доречно буде вказати і на джерела магдебурзького права. При цьому, варто зауважити, що магдебурзьке право не було єдиним зводом. Це фактично була узагальнена назва комплексу правових джерел, які в різний час використовувалися в органах міського самоврядування і міських судах. Відповідні привілеї створювали правову основу для використання власного міського права, але сам зміст його здебільшого визначали записи правових звичаїв, поширених у місті, збірники постанов суду

шеффенів, який здійснював провадження на основі місцевого права, та акти органів самоврядування, своєрідні міські статuti, т.зв. вількіри.

В Саксонії використовувалось узагальнююче для всіх вищенаведених джерел поняття «вайхбільд» (близьке значенням до понять «міське право», «містоврядування»). Назву «вайхбільд» мав і ряд збірок магдебурзького права.

Міста з магдебурзьким правом активно використовували і загальнонімецьке джерело права – «Саксонське зерцало» (1221-1225 рр.) та його пізніші аналоги «Швабське зерцало», «Німецьке зерцало» тощо.

У XIII – XIV ст. міське право часто викладалось у формі повідомлень для інших міст, які прагнули його запозичити.

З часом Магдебурзьке право систематизувалось у вигляді збірок, складених коментаторами (наприклад, «Sachsische Weichbild-recht», 1300 р.; «Magdeburger Fragen», 1400 р.; «Neuen Bücher Magdeburgischen Rechts», 1402 р.; «Blume von Magdeburg» тощо). Приватні збірники магдебурзького права виходили в Німеччині до XIX ст. В інших країнах також випускалися збірники магдебурзького права, пристосовані до місцевих потреб.

Так, у Польщі існували латинські переклади або переробки магдебурзького права (переважно «Саксонського зерцала» і «Вайхбільда»), авторами яких були Конрад з Сандомира (1359 р.), Й.С. Тухолєнсіс (Ян Цервус Тухольчик, 1531 р.), М. Яскер (1535 р.), Й.К. Цєразін (1629 р.). Побачила світ і низка польськомовних видань Б. Троїцького (починаючи з 1556 р.), П. Щєрбича (1581 р.), П. Кушевича (1623 р.) [1].

І тут у наших вельмишановних читачів можуть виникнути вельми резонні питання: а які ж такі привілеї надавалися магдебурзьким правом? які основні сфери життя ним регулювалися? На це ми їм відповімо так:

1. Міста з магдебурзьким правом отримували:

- самоврядування,
- податковий і судовий імунітет,
- право власності на землю,
- пільги щодо ремесел і торгівлі,
- звільнялися від феодальних повинностей (окрім гужової).

2. Магдебурзьке право встановлювало:

- порядок обрання міської влади,
- її функції,
- основні норми цивільного і кримінального права,
- правила судочинства та оподаткування,
- визначало діяльність купецьких об'єднань, ремісничих цехів, порядок торгівлі тощо [1].

Вищою апеляційною інстанцією для міст з магдебурзьким правом тривалий час був суд Магдебурга.

Сфера дії магдебурзького права іноді виходила далеко за межі феодальних міст. Так, у Пруссії, а згодом в Україні-Гетьманщині джерела магдебурзького права мали загальнообов'язковий характер, у т.ч. для сільської місцевості.

Магдебурзьке право втратило своє значення у XIX ст. [1].

Крім того, у контексті нашого дослідження, цілком резонно буде вказати не тільки на загальнотеоретичні засади магдебурзького права, але й на особливості його поширення і функціонування на Українських землях.

Відомий український вчений П.П. Музиченко зазначає, що магдебурзьке право в Україні – право міського самоврядування на українських землях, засноване на загальних принципах магдебурзького права. Поширилося в Україні у XIV – XV ст. через Польщу та Угорщину. Відповідно до цього права всі міста України поділялися на 3 категорії.

До першої належали міста, що отримали магдебурзьке право від литовських князів, польських та угорських королів. Переважно це були міста Правобережної України. Раніше магдебурзьке право було надано містам Закарпатської України, яка на той час входила до складу Угорщини. З 1329 р. магдебурзьким правом користувалися Хуст, Вишкове, Тячів. Згодом магдебурзьке право отримали Сянок (1339 р.), Львів (1356 р.), Кам'янець-Подільський (1374 р.), Луцьк (1432 р.), Кременець (1438 р.), Житомир (1444 р.), Мукачеве (1445 р.), Київ (1494-1497 р.).

До другої категорії входили міста, які отримали магдебурзьке право від їх власників. Так, князі Вишневецькі у XVI ст. дарували магдебурзьке право містам Лохвиці, Лубнам, Пирятину, Прилукам.

До третьої категорії належали міста, яким магдебурзьке право було надано грамотами гетьманів після приєднання України до Московської держави. 1752 р. магдебурзьке право було дароване гетьманом К. Розумовським Полтаві, 1758 р. – Новгороду-Сіверському. До кінця XVIII ст. магдебурзьке право одержали майже всі міста Лівобережної України. Грамоти гетьманів переважно підтверджували права міст України на самоврядування, які вони отримали, перебуваючи ще під литовським та польським пануванням [2].

Як зазначає П.П. Музиченко, за рівнем самоврядування міста України поділялися на магістратські (привілейовані) та ратушні. Магістратське самоврядування відрізнялося від ратушного більшою самостійністю. Ратушу як орган міського самоврядування у кінці XVIII ст. мали майже всі міста Лівобережної України.

У магістратських містах уся повнота влади належала магістратові. Він складався з магістратських урядників – старших та молодших. До старших належали: війт, бурмістри, райці, лавники та магістратський писар; до молодших – комісар або межувальник, городничий та возний. Очолював міську владу війт, який попервах призначався, а згодом затверджувався королем. За доби Гетьманщини війт затверджувався спочатку гетьманом, а потім генеральною військовою канцелярією.

У руках війта зосереджувалися всі важелі управління містом. Він разом з населенням міста обирав раду, до якої входило від 6 до 24 радців. Радці вибирали зі свого середовища на 1 рік бурмістрів (від 2 до 12).

Разом з війтом бурмістри розглядали як судові, так і адміністративні справи [2].

В містах існував і спеціальний судовий орган – лава, до складу якої входили війт (голова) і 7 лавників або присяжних. Лавників також щороку

обирали із середовища заможного міського населення. Лава розглядала як цивільні, так і кримінальні справи. В деяких містах цивільні справи міщан розглядала рада; при цьому лаві були підсудні виключно кримінальні справи. Вироки у кримінальних справах обов'язково затверджувалися гетьманом.

Про межі влади міського суду свідчить грамота на самоврядування м. Переяславу (тепер Переяслав-Хмельницький Київ. обл.), видана 1620 р. У ній зазначалося, що війт з лавниками та бурмістр з радниками могли судити не тільки мешканців міста, а й приїжджих купців. Суд повинен був збиратися у будівлі магістрату щодня, крім неділі та святкових днів. Суд міг розглядати цивільні та кримінальні справи за наявності не менш як 5 його членів.

У засіданнях міських судів брали участь представники гетьманської адміністрації, що підривало суть магдебурзького права [2].

Судочинство при польському пануванні велось польською або латинською мовами, після Національно-визвольної війни українського народу 1648-1654 – українською, а після реформ російської імператриці Катерини II – російською мовою.

Судовий процес у містах з магдебурзьким правом був усним, гласним та змагальним. Міста з правом на самоврядування повинні були вершити правосуддя виключно на засадах магдебурзького права [2].

У загальному бюрократичному апараті міста певні функції мали і молодші урядники.

Так, комісар виконував рішення міського суду щодо переділу землі, встановлював межові знаки.

Возний виконував доручення суду, розносив судові повістки, приводив правопорушників до суду.

Городничий стежив за громадським порядком у місті [2].

Жителі міст, які мали магдебурзьке право, були юридично вільними.

Водночас, вони виконували як загальнодержавні повинності, так і ті, що визначала міська влада.

Магдебурзьке право звільняло місто не тільки від судової, а й від адміністративної влади власника, на землі якого це місто знаходилося.

Міщани звільнялися від усіх повинностей на користь власника.

Із загальнодержавних повинностей головною була військова. Місто виставляло певну кількість ратників, сплачувало податки на військові потреби – «серебщину» та «ординщину». Частина прибутків міста йшла на купівлю пороху, свинцю, набоїв. На містах лежав також обов'язок утримання розквартированого на їх території війська. Магістрат забезпечував військо продуктами, квартирами, транспортом.

На жителів покладалось утримання міської адміністрації, сплата податків духівництву та на ремонтні роботи в місті [2].

Відомий український вчений П.П. Музиченко зазначає, що жителі міст, які мали магдебурзьке право, одержували ряд привілеїв.

Так, вони мали право будувати ратушу з годинником і тримати трубача при ній. У нижніх приміщеннях ратуші дозволялося розміщувати крамницю,

хлібні засіки, «діжку мірну» (для сипучих продуктів) і «мірницю мідну» (для рідких), доходи з яких використовувалися для загальноміських потреб.

У містах, до яких приїжджало багато купців, дозволялося будувати гостиний двір. Міста мали право на «посполиту лазню», «посполиту кухню» (шинок), млин.

Усі доходи надходили до міської казни, скарбниці (скрині), ключ від якої знаходився у одного з бурмістрів. Із цієї скрині йшла оплата за магдебурзьке право, вносилися податки та покривалися інші витрати.

Одним з важливих привілеїв, які надавало магдебурзьке право, було право «складу»: купці, котрі привозили товари до міста, повинні були продавати їх тільки в цьому місті й лише оптом.

Роздрібна купівля-продаж була монополією місцевих купців. Приїжджі купці могли торгувати вроздріб тільки у дні ярмарків.

Ярмарки і торги, які влаштовувалися у містах, сприяли їх економічному розвитку, збагаченню міських жителів. Кількість ярмарків, які мало право проводити місто, зазначалась у грамотах на самоврядування.

Так, Чернігів мав право проводити 3 ярмарки щороку [2].

При цьому, необхідно визнати, що основними джерелами магдебурзького права, якими користувались у містах України, були збірки міського права польських юристів Б. Троїцького (починаючи з 1566 р.) та П. Щербича (1581 р.), збірка хелмінського права П. Кушевича (1623 р.), а також т.зв. підручні правні книги, складені юристами Гетьманщини на основі згаданих вище праць («Короткий показчик магдебурзького права по книзі «Порядку», «Коротенькі витяги з книги «Порядку» та ін.). Для потреб кодифікації українського права, зокрема при підготовці відомого зводу «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., було перекладено з латинської та польської мов праці М. Яскера, Б. Троїцького, П. Кушевича, П. Щербича, проте ці переклади не тиражувалися і поза межами кодифікаційної комісії не застосовувалися [2].

Разом із тим, постає цілком закономірне питання: а чому ж магдебурзьке право, таке прогресивне за своєю природою, не діє у сучасності? У даному контексті слід мати на увазі, що 1831 р. у Російській імперії вийшов імператорський указ, який скасував дію магдебурзького права в містах. Ще кілька років після цього магдебурзьке право протрималося у Києві, але окремим указом 1834 р. воно було скасоване і тут [2]. Водночас, необхідно сказати, що у містах Західної України, які після першого поділу Польщі (1772 р.) відійшли до Австрії, магдебурзьке право було ліквідоване до кінця XVIII ст., зокрема у Львові – у 1786 р. [2].

Таким чином, на підставі вищевказаного, маємо всі підстави стверджувати, що на загарбаних Австрією землях Речі Посполитої (у т.ч. й Українських землях) магдебурзьке право було знищене європейською освіченою монархією на півстоліття раніше, ніж на решті Українських земель – російським царатом. При цьому, ймовірно, скасування магдебурзького права в Російській імперії не випадково відбулося саме у 1831 р., а, очевидно, стало одним із заходів реакції царського уряду на події Польського повстання 1830-1831 рр.

Тож, резюмуючи викладене, слід сказати, що на першому етапі у XIV – XVI ст. магдебурзьке право поширилося на всій Правобережній та частині Лівобережної України. В цей період воно було знаряддям окатоличення та полонізації українського населення, оскільки правом на самоврядування могли користуватися тільки католики, проте відіграло прогресивну роль в економічному розвитку українських міст.

На початку XIX ст. магдебурзьке право в Україні практично припинило своє існування. Головними причинами цього були: втручання місцевої адміністрації у справи міст з магдебурзьким правом; невизначеність компетенції та дій війта, ради, лави; становий характер влади в містах; відсутність будь-якого контролю за діяльністю міської адміністрації; корупція та хабарництво серед посадових осіб тощо [2].

...Нарешті, тепер, після з'ясування загальнотеоретичних засад магдебурзького права та основних рис його виникнення і функціонування в Україні, слід окреслити й особливості його поширення на території нашої Малої Батьківщини – Черкащини.

У даному контексті слід сказати, що першим містом на Черкащині, яке отримало магдебурзьке право, стало славне місто Корсунь, і сталася ця знаменна подія 8 лютого 1585 р., але про все по порядку...

Як зазначають історики, місто Корсунь має давню та славу історію, що могли би підтвердити і наші вельмишановні студенти та прекрасні випускники, для яких місто Корсунь є рідним. При цьому, серед останніх неодмінно слід згадати й нашу чарівну відмінницю – Панну Анастасію Віталіївну Наріжну...

Так от, на території сучасного міста Корсунь виявлено 21 курган та залишки пізньопалеолітичної стоянки поселень трипільської та черняхівської культур. Місто було засноване 1032 р. великим князем київським Ярославом Мудрим як складова частина Пороської оборонної лінії. Назва Корсунь пішла або від назви візантійського міста в слов'янській транскрипції, з якого були родом ченці, поселені на Поросі, або від тюркських слів «кара» – «чорний» і «су» – «вода». Вперше у письмових джерелах згадується у 1169 р.

З 1193 р. по 1240 р. Корсунь був центром удільного князівства, яким правили представники роду Мономаховичів. У 1240-х роках. місто, ймовірно, було зруйноване монголо-татарами. У 1360-х рр. роках Корсунь увійшов до складу Великого князівства Литовського, а в 1569 р., після Люблянської унії, – до складу Королівства Польського, складової Речі Посполитої. У ті часи Корсунь разом з околицями був майже безлюдною пустелею [3], точніше, про нього були відсутні письмові згадки до 1580 р., коли польський король Стефан Баторій дав привілей на укріплення і заселення міста Корсуня і на певні пільги для його мешканців [4].

8 лютого 1585 р. польський король Стефан Баторій своїм привілеєм дарував Корсуню магдебурзьке право [3] і дозволив його відновити братам князям Вишневецьким гербу Корибут (один з них був каштеляном Київським, другий – старостою Черкаським і Канівським). Брати князі Вишневецькі вважали, що велику користь має принести заснування міста на Корсунському

урочищі, що розташовувалося на дорозі, якою татари мали звичай вторгатися у Польщу [4].

У 1585 р. на території Корсуня було утворено Корсунське староство, до якого крім Корсуня входили також міста Стеблів, Сахнов Міст (нинішня Сахнівка), Чигирин, Звенигородка, Сміла, Крилов, Данилова Слобода (сучасна Медведівка) та інші. Старість входило до Канівського повіту Київського воєводства [4]. 20 лютого 1585 р. король дарував Корсуню герб: «Лук жовтий натягнутий і стріла на тятиву покладена в червоному полі». У 1580-х роках місто називали ще «Корсунь Черкаський». Він мав важливе оборонне значення, а його фортеця, обнесена частоколом, була однією з найпотужніших в Україні [3].

Видатний дослідник Лаврентій Іванович Похилевич у безсмертній праці «Сказание о населенных местностях Киевской губернии» (1864 р.) писав, що мешканцям Корсуня було надане магдебурзьке право, з усуненням усіх прав та звичаїв руських і польських, які йому суперечили.

Міщани були звільнені від начальства і влади воєвод, каштелянів, суддів, підкоморних підсудків та інших земських чиновників в усіх кримінальних і цивільних справах, у яких повинні були відповідати тільки перед війтом і лавниками, обраними від міста, а війт – перед королівським судом.

Міщани повинні були під час війни виступати проти ворога під командуванням обраного війтом староости [4].

Геніальний історик Л.І. Похилевич у фундаментальній праці «Сказання про населені місцевості Київської губернії» (1864 р.) вказує, що «інший привілей 1585 року, на пергаменті написаний, з підписом королівським, зберігається у нинішніх власників Корсуня» [4], якими на той час були князі Лопухіни (точніше – князь Павло Петрович Лопухін). Л.І. Похилевич наводить текст цього документа за Балинським:

«Ознаймуемъ, ижъ для лепшой безпечности и пожитку панствъ нашихъ, посполитое и коронное мѣсто Корсунъ, которое въ земли Кіевской, въ старотстве Черкасском, ново на пустыни, на шляхахъ татарскихъ сидитъ, хотящи на тамтой украинѣ угрунтовати, Мы есмо его особно привилеємъ и листы нашими фундовали, право нѣмецкое и певные вольности тамъ надали. То какъ теперь естесмы прошени отъ преречоныхъ подданныхъ нашихъ мѣщанъ Корсунскихъ, абыхмо тому мѣсту новозаложеному, прикладом иншихъ мѣстъ, гербъ, то есть лукъ желтый натягненный и стрѣлу на лютыни наложеную въ червономъ полю дали; а такъ мы просьбу ихъ слушную з ласки наше королевское, того-то менованаго гербу, мѣсту Корсуню позволили и тымъ листомъ нашимъ до того мѣста надаемъ, который гербъ въ семъ мѣсте есть значно выражонъ и вымаліованъ. Якого уже отъ сего часу мѣщане и по нихъ будучіе на всѣ потомны вѣчныя часы, такъ на печати до всякихъ правъ своихъ посполитыхъ и судовыхъ мѣсцкихъ, яко тежъ и на хоругви мѣсской уживати и съ того ся веселити мають, справующися во всемъ ведле фундушу, вольности, имъ одъ насъ наданныхъ и одъ всякаго уближенія права посполитаго» [4].

Корсунці брали активну участь у козацьких повстаннях кінця XVI ст. під проводом К. Косинського та С. Наливайка. Щоб корсунці не підтримували повстання К. Косинського, польський король Сигізмунд III 15 жовтня 1592 р. своїм привілеєм підтвердив для Корсуня магдебурзьке право [3]. У 1598 р. Корсунь отримав ще один підтверджувальний привілей, з якого між іншим видно, що мешканці потерпали від утисків з боку посесорів Канівського староства. Водночас, корсунські міщани не сплачували жодних податей, не відбували ніяких повинностей, крім військової служби, і навіть не допускали надісланих чиновників до люстрації [4] (люстрацією за часів Речі Посполитої називався опис майна і володінь, імен власників нерухомості, перепис населення, підрахунок фінансового доходу до казни держави на основі податків). Водночас, на початку XVII ст. між корсунським старостою Я. Даниловичем і корсунчанами стався конфлікт, через що сейм у 1607 р. позбавив їх магдебурзького права. Це викликало масове невдоволення корсунців, і Корсунь став одним із центрів зародження українського козацтва... [3].

Тож, варто зауважити, що Корсунь є першим містом на території Черкаської області, яке отримало магдебурзьке право. Цей факт можна пояснити тією обставиною, що звільнення його мешканців від більшості повинностей і податків мало стимулювати швидке заселення міста та освоєння південно-східних окраїн Речі Посполитої, що наприкінці XVI ст. межували із Диким Полем, звідки у будь-який момент могла прийти небезпека...

Дослідниця А.О. Ташлай зазначає, що міське самоуправління в Європі – явище досить давнє. У XIII ст. виникло й поширилося багатьма європейськими країнами магдебурзьке право на самоврядування – збірник законів та правил міського устрою, запозичених у німецького міста Магдебурга. З переходом українських земель під владу Литви, а потім Польщі право надавали королі або великі князі. У XV – XVI і наступних століттях його почали одержувати міста Правобережної України, в тому числі й на Черкащині.

Серед міст і містечок Черкащини першим магдебурзьке право отримав Корсунь. Це сталося у 1584 році (відмінність у датуванні, 1584 р. чи 1585 р., пов'язана з різними дням, коли відзначався Новий рік). У привілеї «на осадження» міста подається опис герба Корсуня: «лукъ желтый натягнутый и стрелу на тативы наложенные вь червономъ поль».

Чигирин був «осаджений» 1589 р. Під час коронного сейму у Варшаві 15 жовтня 1592 р. король видав новий привілей, яким дозволив запровадити в Чигирині самоврядування на засадах магдебурзького права. Відтоді жителі міста отримали можливість обирати собі війта (тобто, мера), бурмістра та райців, збудувати ратушу, важницю, постригальню, лазню, торговельні ятки, організовувати ремісничі цехи, проводити два щорічні ярмарки та щотижневий торг, а також мати інші пільги. Разом з магдебурзьким привілеєм Чигирину, король затвердив також «печать містскую герб – три стріли», яку міщани та їхні нащадки мають використовувати «до одправовання справ містських» [5].

Того ж 1592 р. магдебурзьке право отримали Мошни. На гербі зображувався спис як символ значення Мошен в охороні південного порубіжжя

українських земель. Канів отримав магдебурзьке право в 1600 р. (підтверджене у 1661 р.), Лисянка – в 1622 р., Медведівка – близько 1616 р. Оскільки всі вони були розташовані у прикордонному регіоні держави, то польський уряд надавав великого значення їх обороні й подальшому залюдненню.

Магдебурзькі привілеї також зобов'язували жителів міст, що постійно потребували захисту від татарських набігів, відбувати військову повинність. Частина міських прибутків використовувалася на закупівлю пороху, олова, інструментів для будівництва і ремонту оборонних споруд. В останній чверті XVI – на початку XVII ст. у багатьох привілеях, що надавались містам Черкащини, з'являються невластиві цьому праву статті, що забороняли приймати до складу міського населення осіб, що знаходились поза законом, і селян-втікачів.

Значно пізніше, у XVIII століття магдебурзьке право отримали деякі міста Правобережної Черкащини. Зокрема, в 1760 р., магдебурзьке право отримала Умань, в 1773 р. – Сміла. 1791 р. магдебурзькі привілеї отримали Черкаси (хоча існує версія, що ці привілеї місто мало раніше), 1792 р. – Звенигородка, Квітки, Сахнівка, Калниболото (Катеринопіль). За влучним висловом відомого історика В. Антоновича, цей закон «спізнився аж на два століття, під кінець XVIII віку міг дати для Речі Посполитої значення тільки передсмертної, та й то дуже неповної сповіді з історичних її гріхів». На кінець століття Польща як держава припинила своє існування.

Історична оцінка поширення Магдебурзького права, його ролі і значення в Україні не могла, очевидно, і не може бути однозначною. І хоча німецьке право не відіграло тієї ролі для українських міст, що на Заході, однак воно сприяло виділенню міського населення в окремий суспільний стан, доступ до якого був обмежений. Міста звільнялися від влади місцевих правителів-землевласників і набували нового правового статусу. Вони отримували самоврядність, судову незалежність і податковий імунітет, право власності на землю, пільги щодо торгівлі і ремесла. Магдебурзьке право регламентувало процедуру обрання міських представницьких органів влади, визначало їх повноваження і функції, встановлювало норми цивільного і кримінального права. Вносячи певні риси західноєвропейського міського устрою в організації самоврядності українських міст.

І хоча магдебурзьке право на українських землях було скасоване імператором Миколою I у 1831 р. (в Києві воно проіснувало до 1835 р.). Однак воно залишило помітний слід в історії міського самоврядування в Україні і на Черкащині, а вивчення та використання його досвіду актуальне і сьогодні [5].

Загалом же, слід пам'ятати, що містечка і міста Черкащини отримали магдебурзьке право у такі роки:

- Корсунь – 8 лютого 1584 р. (або 1585 р.), 21 лютого 1792 р.
- Мошни – 9 лютого 1592 р.
- Квітки – 21 лютого 1792 р.
- Сахнівка – 21 лютого 1792 р.
- Сміла – 11 березня 1773 р.

- Медведівка – 15 квітня 1659 р. (Б.Хмельницький), 1616 р., 30 березня 1792 р. (польський король)
- Крилів – 30 березня 1792 р., 4 квітня 1557 р., 1 травня 1589 р., 15 жовтня 1592 р., 28 вересня 1791 р.
- Умань – 7 квітня 1663 р., 1760 р.
- Звенигородка – 30 квітня 1792 р.
- Кальниболото – 30 квітня 1792 р.
- Жаботин – II (2) травня 1771 р.
- Канів – 9 червня 1792 р.
- Лисянка – 28 червня 1622 р.
- Чигирин – 1 травня 1589 р., 15 жовтня 1592 р., 16 квітня 1792 р.
- Черкаси – 10 листопада 1791 р.
- Білозір'я – 10 листопада 1791 р.
- Ломувате – 10 листопада 1791 р.

...На підсумок, хотілося би зауважити, що, на нашу думку, часто пересічними громадянами магдебурзьке право сприймається як надзвичайно прогресивне явище. Водночас, нерідко в обивателів виникає питання: чому невеличкі містечка часто отримували магдебурзьке право раніше, ніж великі міста?

З цього приводу необхідно зауважити, що казати про прогресивний характер магдебурзького права можна лише у тому розумінні, що воно захищало інтереси буржуазії (міської верхівки, купців, бюргерів тощо) від впливу з боку феодалів, магнатів чи короля і, нібито, просувало віяння капіталізму, як наступної після феодалізму суспільно-економічної формації.

Водночас, слід розуміти, що у містах з магдебурзьким правом все одно залишався достатній простір для зловживань, сваволі, хабарництва і корупції, тільки тепер вони вже здійснювалися в інтересах буржуазії, а не певного магната чи короля. Таким чином, маємо підстави казати про те, що магдебурзьке право просувало інтереси плутократів за рахунок аристократії, пропагуючи корупцію і хабарництво буржуазії як гідну альтернативу сваволі і тиранії магнатів.

У свою чергу, той факт, що часто маленькі містечка отримували магдебурзьке право значно раніше, ніж великі, вказує на ту обставину, що поширення магдебурзького права хоча і було доволі масовим явищем, але, все ж таки, цей процес не був систематичним і залежав від поточних, часто випадкових обставин, наприклад, від необхідності привабити людей до певної знелюдненої місцевості чи зв'язків тих чи інших зацікавлених осіб тощо. При цьому, цілком очевидно, що королям і магнатам було менш болісно втратити владу над маленьким містечком, ніж над великим, тому невеличкі міста часто й отримували магдебурзьке право раніше, ніж великі (тим більше, що в минулі часи масштаб і значення міст могли істотно відрізнятися від сучасного становища)...

Список використаних джерел:

1. Усенко І.Б. Магдебурзьке право // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3 : К – М. URL: https://leksika.com.ua/15290527/legal/magdeburzke_pravo (дата звернення: 02.05.2025).
2. Музиченко П.П. Магдебурзьке право в Україні // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3 : К – М. URL: https://leksika.com.ua/15970122/legal/magdeburzke_pravo_v_ukrayini (дата звернення: 02.05.2025).
3. Корсунь-Шевченківський // Бекет. URL: <https://beket.com.ua/cherkasskaja/korsun-shevchenkovskij/#m> (дата звернення: 02.05.2025).
4. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. Киев, 1864. 763 с. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/ru/EStore/Local/1864Poxylevych.html> (дата звернення: 02.05.2025).
5. Ташлай Анна Олексіївна. Магдебурзьке право на Черкащині // Молодіжна альтернатива. URL: http://www.ya.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1137:2012-03-01-10-50-18&catid=41:headlines&Itemid=91 (дата звернення: 02.05.2025).